

NYE HORISONTER I SOCIALT ARBEJDE. EN REFLEKSIONSTEORI

© 2010 Akademisk Forlag, København

– et forlag under Lindhardt og Ringhof Forlag A/S, et selskab i Egmont

1. udgave, 1. oplag, 2010

Mekanisk, fotografisk, elektronisk eller anden gengivelse af denne bog
eller dele heraf er kun tilladt efter Copy-Dans regler.

Forlagsredaktion: Lene Kamuk

Grafisk tilrettelægning og sats: Jens Lund Kirkegaard

Omslagslayout: Henriette Mørk/Imperiet

Trykkeri: AKA-PRINT A/S

ISBN: 978-87-500-4109-2

www.akademisk.dk

INDHOLD

FORORD	9
INTRODUKTION	11
• Integration af teori og praksis kan åbne for nye horisonter	11
• Bogens opbygning	14
KAPITEL 1: EN SOCIOLOGISK REFLEKSIONSTEORI – TEORI OG PRAKSIS	17
• Teori som kilde til refleksion og forandring	19
• Teori for socialt arbejde	22
• Anvendelse af viden i praksis	28
• Et systemperspektiv	30
• Kommunikation	33
• Funktion, ydelse og refleksion	35
• Refleksionsteori	37
DEL I: HJÆLPENS FUNKTION	
KAPITEL 2: HJÆLPEN OG SAMFUNDET	45
• Dobbeltfunktionen – hjælp og kontrol	49
• Hjælpen som praktisk problemhorisont	52
• Hjælpens funktion i samfundet	55
• Faglig refleksion som et socialt foretagende	68
• Centrale begreber og antagelser	72
• Refleksionsspørgsmål	72
KAPITEL 3: SOCIALE PROBLEMER, VELFÆRDSSTAT OG SOLIDARITET	73
• Teorier om sociale problemer	77
• Forhold og handlen som praktisk problem	83
• Sociale problemers sociale grund	85

KAPITEL 1: EN SOCIOLOGISK REFLEKSIONSTEORI – TEORI OG PRAKSIS

I de seneste 10 år har der været megen fokus på udvikling og forandring af det sociale arbejde i Danmark, og mange forandringer har også fundet sted både politisk, retligt, organisatorisk, administrativt og i forhold til de konkrete metoder eller teknologier, der anvendes (Nissen, Harder & Andersen 2008). Begreber som omkostningseffektivitet, best practice, evidens- og videnbaseret socialt arbejde og dokumentation har fået en større betydning for, hvordan der planlægges og udvikles. Det er ikke entydigt, hvilken betydning det får på sigt, men det er sandsynligt, at det stiller nye og mere komplekse krav til såvel det sociale arbejde som forskningen i det (Bryderup 2008). Af samtaler med socialarbejdere på både forvaltnings- og institutionsområdet fremgår det, at det administrative arbejde og krav om dokumentation fylder mere, og at der opleves et dilemma i at bruge tiden på dette frem for på direkte kontakt med de personer, hjælpen er rettet mod (Møller & Nissen 2006; Harder & Nissen 2009). På den ene side kan mange se en vis fornuft i at sikre effektiv og god sagsbehandling og indsats samt en videnmæssig begrundelse for, at dette sker. På den anden side er der en oplevelse af, at der direkte eller indirekte sker en højere grad af styring af det sociale arbejde, og at der skal kæmpes for at forme et arbejde, hvor en faglig rolle kan komme til udfoldelse. Dette er blandt andet kommet til udtryk i interview med mellemledere, faglige konsulenter og socialrådgivere på både beskæftigelses-, børne-, unge- og familieom-

rådet (Nissen, Harder & Andersen 2008). På den ene side var der blandt alle aktører en accept af, at der er betingelser for, hvordan socialt arbejde skal og kan udføres, og at kunsten er, inden for rammerne heraf, at arbejde socialt:

Det der med det sociale arbejde, der har man til alle tider skullet agere inden for nogle vilkår, der er forskellige, ikke også, der har aldrig nogensinde været frit slag, og det er der heller ikke nu. Og så er det med at kunne nogle ting og udnytte det der råderum, der er. (Mellemlider 3, Beskæftigelsesområdet)

På den anden side gav især socialrådgiverne udtryk for en uomgængelig refleksion for den nyuddannede socialrådgiver:

Det er svært nogle gange, at indordne sig under den her: *Vi har ikke tid, og vi kan ikke gøre det hele til et 13-tal, og så må vi gøre det til et 7-tal*, og der tænker jeg *hvorfor?* Det er mennesker, det handler om, det er deres liv, det er beslutninger, vi tager, og det synes jeg bare, det ... Jeg synes ikke at den giver nogen mening. Det er for nemt at sige sådan. Altså, det skal man godt nok vænne sig til, at vi ikke altid kan gøre det så godt, som vi gerne vil. (Socialrådgiver 1, Beskæftigelsesområdet)

Repræsenterer ovenstående en tilpasning til de vilkår, der er en tilpasning, som samtidig indebærer, at man slækker på sin faglige idealer? Er råderummet noget, man i dag skal acceptere som et fast rum, man må *udnytte*, eller er det også noget man kan *forme*? Kan det være sådan, at de mange bestræbelser på at øge effektiviteten og kvaliteten af det sociale arbejde i nogle tilfælde medfører det modsatte? Fordi styring ikke blot drejer sig om de konkrete handletiltag, der iværksættes, men også om de sociale forventninger, de (med)skaber? Og hver er det, der bliver genstand for en indsats, der 'kun' rækker til et 7-tal? Min antagelse er, at sådanne spørgsmål bliver væsentlige for fremtidens sociale arbejde. Min antagelse er også, at

et samfund, hvor der er mange bud på, hvordan det sociale arbejde og socialarbejderens rolle skal formes, og hvor disse bud udpeger nye og dilemmafyldte krav, bliver det væsentligt, at de, der beskæftiger sig med socialt arbejde, har veludviklede forståelser af og er i stand til at reflektere over og kritisk diskutere det sociale arbejdes samfundsmæssige karakter, dvs. hvordan det sociale arbejde fungerer i samfundet og spiller en samfundsmæssig rolle. Dette må være en forudsætning for, at råderummet ikke blot kan udnyttes, men også formes. Her kan en sociologisk refleksionsteori for socialt arbejde måske være hjælpsom.

Den sociologiske refleksionsteori, som bogen præsenterer, giver netop socialt arbejde en bestemt form i samfundet: Den beskriver, hvordan og hvorfor der findes *social hjælp til inklusion*, og den udstyrer det sociale arbejde med en særlig funktion. Det gør den ikke blot ved at udnytte eksisterende perspektiver; den former dem også med det formål at ændre vores forståelse af det sociale arbejde. Grundlaget for denne formgivning er dette kapitels tema. Her vil jeg mere præcist redegøre for, hvordan jeg forstår begrebet sociologisk refleksionsteori.

TEORI SOM KILDE TIL REFLEKSION OG FORANDRING

Indledningsvist kan man sige, at det, der karakteriserer den sociologiske refleksionsteori, som jeg vil forsøge at tegne et grundrids til, er, at den er udviklet på baggrund af et samspil mellem generel sociologisk teori og specifikke analyser af socialt arbejde. Som teori hviler den på en antagelse om, at den generative mekanisme bag sociale forandringer, dvs. det, der skaber forandringer i samfundet, i dets organisationer og i dets interaktionelle praksisformer, er *social refleksion*. Sociologiske teorier og analyser giver bud på, hvordan samfundet kan iagttage sig selv, og i den forstand kan teorier også give anledning til social refleksion og forandring. Det, at der er tale om en *refleksionsteori*, betyder, at denne mulighed konkret er indbygget i teoriens problemkonstruktion ved, at teorien tager de

praktiske problemer, som samfundets systemer forsøger at løse, alvorligt (Hagen 2006:178). Man kan også sige, at refleksionsteori synliggør de problemer og handlemuligheder, samfundet har, og gør det, fordi den ser noget fornuftigt i at gøre praksis i stand til at forbedre sig. På den måde er en sociologisk refleksionsteori problemorienteret og sigter mod at identificere problemer og muligheder. Som teori søger den at skabe en kobling mellem videnskabelige idealer, samfundsvidenskabelig kritik og muligheden for konstruktiv problem- og løsningsorienteret refleksion. Dette skal ikke forstås på den måde, at en sociologisk refleksionsteori giver præcise løsningsforslag.² Hvis den gjorde det, ville den ikke give rum for refleksion. Den tilbyder snarere en ramme for konstruktiv refleksion. Roar Hagen beskriver, hvordan teorier kan være konstruktive:

De sier hvorfor ting er som de er, og viser oss dermed hvordan de kan endres. Teori sier oss hva som er mulig og hva som ikke lar seg gjøre. Den åpner og lukker for forandring, og derfor er teori viktig. Det er gjennom refleksjon at systemer kan styre og regulere sine egne operasjoner, i den grad de kan det, og teori øker evnen til selviakttakelse og endring. (Hagen 2006:171)

Tankegangen i citatet er, at teorier kan betragtes som udsagn om, hvordan virkeligheden er; hvordan den kan *forstås* og *forklares*. Men tankegangen i citatet er også, at teoretiske forståelser og forklaringer af virkeligheden har betydning for, hvad vi opfatter som *muligt* og *umuligt*. Set i det perspektiv fungerer teori som en bestemt horisont, der markerer, dels hvordan vi kan forstå og forklare problemer, dels hvordan vi forestiller os, det er muligt at handle. Teori kan derfor også fungere som katalysator for forandring.

Denne opfattelse af teori går muligvis imod en almindelig opfattelse af, hvad teori er. Inden for videnskaben betragtes en teori i almindelighed som et konsistent system eller netværk af begreber og antagelser, der er karakteriseret ved en relativ

abstraktion fra virkeligheden, men som kan anvendes til at sige noget om virkelighedens *beskaffenhed*. For videnskabs-systemet er teori primært et værktøj til at forstå og forklare virkelighedens *sande* beskaffenhed, hvorimod teoriernes evner til at opstille handle- og forandringsmuligheder sjældent indgår i bedømmelsen af, om teorien er af en god kvalitet (Lundstøl 2004). For samfundet i øvrigt forholder det sig ofte omvendt. Her kan teori også være et værktøj til at forstå og forklare virkeligheden bedre, men kvaliteten af en teori bedømmes ofte ud fra, om dens begreber og antagelser også evner at give retning til handling og forandring i forhold til en bestemt problemstilling, dvs. om teorier kan *anvendes* til at løse et bestemt problem (Nissen 2008). Følgende udsagn er et eksempel på dette:

Nogle gange er det jo vældigt, sådan at man kan bruge det til rigtigt meget at læse noget teori og nogle undersøgelser, fordi så kan man bruge det til at tænke på en anden måde og måske gribe tingene an på en anden måde, men andre gange kan man også tænke over noget, læse noget teori, hvor man sådan tænker *jamen sådan fungerer det bare ikke rigtigt* eller *sådan ville jeg bare have svært ved at gøre det i praksis*. (Socialrådgiver 1, Beskæftigelsesområdet)

Citatet viser, at der er en vis forskel mellem *videnskabssystemet* og *omverdenen*, der handler om, hvordan teorier forstås og vurderes; der er til en vis grad forskellige *kriterier* for, om en teori er af god kvalitet.

En videnskabelig refleksionsteori må forsøge at forholde sig til denne forskel og at understøtte en kobling mellem forskellige kriterier for, hvad der er en god teori. I dette kapitel vil jeg forsøge at beskrive, hvordan man kan forstå denne kobling, og dermed hvordan videnskabelige teorier kan være konstruktive og fungere som refleksionsteorier for praksis. Som Hagens citat antyder, kan selve begrebet refleksion være en 'nøgle' til at forstå en sådan kobling, fordi det er gennem refleksion, at systemer styrer sig selv og deres operationer, og fordi ændrin-

ger i systemers operationer forudsætter refleksion. Refleksion kan derfor også være nøglen til forandrede relationer mellem videnskab og praksis. Derfor bliver det vigtigt at finde ud af, hvad der menes med refleksion, hvad forudsætningerne for refleksion er, og hvordan refleksion kan bidrage til integration. Alt dette vil jeg komme nærmere ind på i kapitlet. Men først vil jeg reflektere lidt over udviklingen af teori for socialt arbejde.

TEORI FOR SOCIALT ARBEJDE

Når det er interessant at reflektere over udviklingen af teori for socialt arbejde, skyldes det, at den teoretiske refleksion kan sige noget om det sociale arbejdes refleksion over sig selv. Formålet med den følgende refleksion er ikke at reflektere over udviklingen af teori for socialt arbejde i alle dens detaljer, men at påpege en vigtig praktisk og teoretisk problemstilling, som efter min mening er vigtig at forfølge, og som også vil være et centralt omdrejningspunkt for den sociologiske refleksionsteori.

I Danmark har man længe diskuteret præmisserne for socialt arbejdes teoriudvikling i erkendelsen af, at socialt arbejde i høj grad har anvendt teorier fra mange videnskabelige discipliner, f.eks. sociologi, psykologi, socialmedicin, jura. På den ene side har man set det som acceptabelt og et særkende, at socialt arbejde konstituerer sig som et tværfagligt fag. På den anden side har man også tidligt set en udfordring i at etablere en egen teoriudvikling (Hillgaard & Keiser 1981).

Socialt arbejdes teoretiske grundlag er stadig et aktuelt tema, men de problemer, der er forbundet med teoriudvikling for en tværfaglig profession, er blevet tydeliggjort som refleksioner over, hvordan forholdet mellem videnskabelig teori og praktisk socialt arbejde skal være. Diskussionen drejer sig nu ikke blot om mulighederne for at integrere flere videnskabelige discipliner i en egen teoriudvikling, men om forholdet mellem teori og praksis som et led i en langt bredere og mere kompliceret diskussion om, hvad socialt arbejde er eller bør

være (Payne 2006). Diskussionen er på den ene side ansporet af en erkendelse af, at socialarbejdere i praksis ofte har en eklektisk og pragmatisk tilgang til teorier (Bergmark & Lundström 2002, Payne 2006). Empiriske undersøgelser har også kritisk påpeget, at socialt arbejde i vidt omfang er styret af socialarbejderen individuelle holdninger, institutionelle og/eller kulturelt betingede praktikker, som ikke er begrundet i teoretisk eller forskningsmæssig viden (f.eks. Egelund 1997, Egelund 2002, Christensen & Egelund 2002). På den anden side, og sandsynligvis tæt forbundet hermed, er diskussionen også ansporet af, at der er opstået en samfundsmæssig diskussion om, hvordan man kan styrke kvaliteten i socialt arbejde. Den kommer til udtryk i efterspørgslen på evidensbaseret (forskning om) socialt arbejde og i krav om dokumentation af kvaliteten i socialt arbejde. Denne efterspørgsel har aktualiseret et behov for at diskutere socialt arbejdes vidensgrundlag, f.eks. har flere fremhævet socialt arbejdes vidensgrundlag som præget af mere 'tavs' værdibaserede praktiske vidensformer, der kræver andre forståelser af viden og tilgange til læring end den, der fremkommer ved den såkaldte evidensbaserede forskning i socialt arbejde (f.eks. Angel 2003, Månsson 2003, Gamst m.fl. 2004, Marthinsen 2004).

For mig at se kan disse diskussioner relateres til en problemstilling, der har at gøre med samfundsmæssig integration mellem videnskab og socialt arbejde og mellem teori og praksis. De kan også relateres til en erkendelsesmæssig problemstilling, der drejer sig om, hvordan viden produceres og vurderes som gyldig. Dette er bl.a. en problemstilling, Peter L. Berger og Thomas Luckmann rejste allerede i 1966, i deres teori om den samfundsskabte virkelighed (Berger & Luckmann 2003). De hævdede, at man må skelne mellem den praktisk orienterede hverdagsviden og så den viden og de begreber, der udgår fra mere abstrakte symbolske universer som f.eks. videnskaben. De argumenterede for en sociologi, der synliggør den praktiske hverdagsviden som et særligt videnssociologisk grundlag for samfundsbeskrivelsen. Sociologien skulle studere den samfundsskabte virkelighed, dvs. den virkelighed, der *skabes* i

samfundet, og det, der *går for at være* viden i samfundet. Man kan sige, at de talte for udviklingen af teorier om socialt liv i samfundet *for* samfundet. Deres argument lød:

At overdrive den teoretiske tænknings betydning i samfundet og historien er et fejltrin, som især teoretikere ofte begår. Desto vigtigere bliver det derfor at korrigere denne intellektualistiske vildfarelse. Hvad enten de er videnskabeligt eller filosofisk eller endog mytologisk udformede, er de teoretiske beskrivelser af virkeligheden ikke udtømmende for, det er 'virkeligt' for medlemmerne af et givet samfund. Af denne grund må videnssociologien først og fremmest beskæftige sig med, hvad folk 'ved' er 'virkeligt' i deres daglige, ikke- eller før-teoretiske, tilværelser. Med andre ord er det den almindeligt udbredte 'viden', snarere end 'ideer', der bør være videnssociologiens centrale fokus. I netop denne gængse 'viden' ligger alle de betydningsmønstre, som intet samfund ville kunne eksistere uden. (Berger & Luckmann 2003:53)

Berger og Luckmann ønskede med andre ord at rette fokus mod den sociale konstruktion af virkeligheden og den hverdagsviden, der skaber socialt liv og samfundet som *samfund*. I dag understreger sociologer, hvordan det moderne hverdagsliv 'fletter' sig sammen med videnskabens mere abstrakte begreber og ekspertviden, og hvordan dette forhold både skaber ambivalenser og gensidige afhængigheder, som gør det svært at opretholde en så skarp skelnen mellem videnskab og hverdagsliv, mellem teoretisk tænkning og hverdagens common sense-viden (Giddens 1996, 2000). Men Berger og Luckmann havde også den pointe, at samfundet ikke blot er noget abstrakt eller anonymt, der er uafhængigt af mennesket, men at det netop er et produkt af menneskelig hverdagsaktivitet. Grunden til, at samfundet forekommer uafhængigt af mennesket, er, at det er en *objektiveret* virkelighed. Denne objektivering sker i en proces, hvor visse praksisformer (*vaner*) og vidensformer (*typificeringer* eller *typedannelser*) institutionaliseres.

seres og danner en særegen orden eller betydningsstruktur. Her er en meget vigtig pointe hos Berger og Luckmann – som måske nogle gange overses – at denne orden eller betydningsstruktur ikke er en logik, der ligger i institutionerne, men i den *refleksion*, der ligger til grund for institutionaliseringen. Man skal forstå det sådan, at det er "den reflekterende bevidsthed, der tillægger den institutionelle orden en logisk kvalitet" (Berger & Luckmann 2003:103). Det vil sige, at samfundet kan betragtes som en flerhed af objektiverede virkeligheder og som et resultat af en proces kendetegnet ved institutionalisering, der ikke blot automatisk, men *refleksivt* konstitueres af forskellige virkelighedsforståelser og vidensforråd, der bevirker, at verden begribes og gribes an på en særlig måde. Hvis samfundet er en betydningsstruktur, der er fremkommet som et resultat af *social refleksion*, kan man forestille sig, at typificeringer kan forandres, men at dette netop kræver *refleksion af en anden orden*.

Når diskussionen drejer sig om socialt arbejdes vidensgrundlag, kan man undre sig over, at teorier tilsyneladende har ringe gennemslagskraft i praksis. Men man kan også, med afsæt i ovenstående, antage, at der er et underskud af teorier om socialt arbejde, der kan (sand)synliggøre det vidensmæssige grundlag for praksis (Guldager 2004), og som gør det på en måde, hvor det giver anledning til både teoretisk og praktisk refleksion. Lundstøl udtrykker det således:

Vi kan mer enn vi vet – men i hvilken grad kan vi vite dette? ... En avgjørende spørsmål er i hvilken grad slike mangfoldige og skiftende praksisformer lar seg utforske og formulere som "offentlige og felles" former for kunnskap. Jeg tror, at dette i stor grad lar seg gjøre, og at det er tenkelig, at hele "fondet" av slike kompetanser kan løftes langt mere frem i en offentlig bevissthet, ved grundig utforskning og systematisering. (Lundstøl 2004:64)

Hvis man følger denne tankegang, er der måske behov for teorier, der baserer sig på og muliggør en syntese mellem viden-

skabelig viden og praksisviden, og som udgår fra en antagelse om, at der findes vidensformer i praksis, som vi mangler begreber for videnskabeligt såvel som i den offentlige samfundsmæssige diskurs om socialt arbejde. Man kan have den antagelse, at der er et underskud af sådanne teorier, og at dette kan forklare, hvorfor praksis ikke anvender teorier i det omfang eller på den måde, man kunne forvente.

En ganske anvendt bog på sociale uddannelser har været lærebogen *Modeller i socialt arbejde* (Hutchinson & Oltedal 2002). Bogens sigte er at formidle teori om socialt arbejde til studerende, og man kan derfor sige, at bogen søger at bidrage til dannelsen af professionsviden. Hutchinson og Oltedal beskriver, med inspiration fra Bourdieu, socialt arbejde som et sammensat *felt*, der konstitueres af *praktisk socialt arbejde*, *socialt arbejde som undervisningsfag* og *socialt arbejde som forskning*. Med hensyn til teoriudviklingen peger de på, at teorier er blevet indpasset i faget, dets tradition, etik, metoder og de rammer, der arbejdes inden for. Deres antagelse er, at socialt arbejde i den proces har opnået en styrke i det, de betegner som fagets *grundstamme*, der primært ses som konstitueret af socialt arbejde som undervisningsfag. Med rødder i forskellige teoretiske perspektiver er der over tid opstået en række forståelses- og handlemodeller for socialt arbejdes praksis. Udviklingen af handlemodeller betegnes i øvrigt som udviklingen af teori *for* socialt arbejde frem for teori *om* socialt arbejde. På den måde er antagelsen, at teorier for socialt arbejde må give retning til handling.

Hutchinson og Oltedal identificerer fem handlemodeller: *psykodynamiske*, *interaktionistiske*, *læringsteoretiske*, *konfliktteoretiske* og *systemteoretiske*. De vurderer, at disse adskiller sig fra hinanden ved det teoretiske grundlag, de aktuelle handlemodeller, deres værdiorientering, karakteren af relationsorientering og endelig ved den kritik, der rettes mod dem. Udvalget af modeller beror på en vurdering af, hvilke der har haft størst gennemslagskraft i praktisk socialt arbejde. På den måde indikerer forfatterne, at teorier og handlemodeller kan have betydning for praksis. Samtidig pointerer de, at selvom

socialarbejdere opøver en teoretisk ballast, så fremhæves forskellige handlemodellers *fællestræk* i mødet med handlefeltet. I den erkendelse udvikler de en model, der 'bundter' de fem handlemodeller ud fra en skelnen mellem ligheder og forskelle, teoretiske rødder og handlemodeller samt historisk indplacering i den teori- og modeludvikling, der har fundet sted i socialt arbejde. Ud fra erkendelsen af, at teoretiske forskelle bliver mindre distinkte i praksis, anbefaler de, at godt socialt arbejde og socialt arbejdes udviklingspotentialer ligger i at danne handlemodeller, der bærer præg af *en større lighed på tværs af forskellige teoretiske rødder*. Modellen i sig selv repræsenterer således også en tilpasning til et pragmatisk kriterium om *anvendelighed*, der ikke nødvendigvis følger én bestemt teoriretning, men i stedet er orienteret mod, hvad der praktisk er frugtbart. Forfatterne konkluderer her, at "udfordringen ikke [består] i at finde den bedste vej, men at finde sin bedste vej!" (Hutchinson & Oltedal 2002:313). Den teoretiske referenceramme er således i praksis et praktisk og personligt professionelt valg, og her har teoretiske rødder ikke nødvendigvis en betydning for det gode sociale arbejde. Dermed indikeres det, at socialt arbejdes praksis har en egen logik, der har betydning for, på hvilken måde handling og refleksion kan finde sted, og at denne logik er relativt uafhængig af, hvilke teorier man orienterer sig mod.

Forsøg på at kategorisere socialt arbejdes teorier og modeller bygger på en forventning om, at såfremt socialarbejdere bliver præsenteret for disse, og ikke mindst deres begrænsninger, kan socialt arbejdes faglige refleksion såvel som teoriudvikling blive styrket. Det menes at kunne udvikle og styrke socialt arbejde som selvstændigt felt og socialarbejderens identitet samt at kunne bidrage til en diskussion om, hvad godt socialt arbejde er. Dette er givetvis rigtigt, men en forudsætning for det er for mig at se, at disse teoretiske perspektiver og handlemodeller i højere grad inddrager selve det problem, der drejer sig om forholdet mellem teori og praksis, som tilsyneladende har betydning for, om og på hvilken måde teoretisk informeret refleksion og handling kan finde sted. *Problemet må ligge inden*

*for teoriens horisont.*³ Dette problem, vedrørende integration af teori og praksis, er netop, hvad den i denne bog præsenterede sociologiske refleksionsteori forsøger at inddrage i sit perspektiv. Antagelsen er, at ved at gøre dette kan der tilvejebringes en refleksion over socialt arbejde af en anden orden. En sådan refleksion kan starte med iagttagelsen af, hvordan viden anvendes i praksis.

ANVENDELSE AF VIDEN I PRAKSIS

Jens Rasmussen, Søren Kruse og Claus Holm skelner mellem praksisviden, professionsviden og forskningsviden i relation til pædagogisk viden. Praksisviden er relateret til pædagogisk praksis, professionsviden til pædagogisk uddannelse og forskningsviden til pædagogisk forskning (Rasmussen m.fl. 2008). Umiddelbart kan man drage en parallel til Hutchinson og Oltedals skelnen mellem praktisk socialt arbejde, socialt arbejde som undervisningsfag og socialt arbejde som forskning, men ved at sætte fokus på forskellige *vidensformer* kan man bedre forestille sig, at der er forskellige vidensbehov og opfattelser af teori. Dertil kommer, at praksisviden, professionsviden og forskningsviden ikke ses som elementer i et *felt*, men som vidensformer knyttet til forskellige systemer, nemlig undervisningssystemer (knyttet til skoler og daginstitutioner), pædagogiske uddannelsessystemer (knyttet til professionsuddannelser) og videnskabssystemet (knyttet til forskning på universiteterne). Dette tydeliggør problemet i at overføre viden fra en sammenhæng til en anden og forklarer, hvorfor teori ikke altid anvendes i praksis; det skyldes forskelle mellem systemer og forskelle på, hvordan forskellige systemer opfatter og anvender viden.⁴ Disse forskelle behøver ikke blot at være relateret til forskelle mellem samfundssystemer som undervisning, uddannelse og forskning, men kan også gøre sig gældende i relation til forskelle mellem organisationer. Jeg skal give et konkret eksempel.

I forbindelse med et kvalitativt studie af to organisationer, der udfører familiebehandling (Nissen 2005a), interviewede

jeg de faglige ledere. Interviewene havde en eksplorativ karakter og drejede sig om at få lederne til at fortælle om organisationerne og om, hvordan man arbejdede med familierne. Uafhængigt af hinanden og ikke direkte adspurgt henviste begge til Lars Uggerhøjs forskning (Uggerhøj 2000), men de anvendte denne forskning på forskellig vis. Den ene organisation anvendte forskningsperspektivet til at reflektere over de disciplinerende, tvangsmæssige og opdragende aspekter i *egen* indsats. Den anden organisation anvendte forskningsperspektivet til at reflektere over, hvordan *andre* indsatser producerer 'veluddannede klienter', som ikke kan styre sig selv, men blot gør det, der forventes af dem:

Organisation A

Det er os, der bestemmer, hvad der skal ske. Der er ikke meget brugerindflydelse, og der er ikke mulighed for at tage en slapper. Lars Uggerhøj har jo det her brugerperspektiv, og jeg synes, at han meget godt beskriver det. Det er jo som et fængsel. Der er utroligt meget opdragelse og tvang. Det kræver meget af forældrene ... Man kan sagtens kalde det disciplinering. Det er det, og man skal også kalde det ved rette ord ... det er ikke noget, de efterspørger selv. (Nissen 2005a:120)

Organisation B

Det handler også om det system, vi har. Jeg plejer at sige, at vi får mange veluddannede klienter fra forvaltninger og andre steder. De er vant til at opfinde problemer og er dygtige til at læse, hvad der skal til. Det er også det, Lars Uggerhøjs evaluering viser. Og ved at skabe sådan en relation, så producerer vi klienter ... Det er ydre tilpasning, og så er det jo ikke integreret i personligheden. (Nissen 2005a:144)

Det kvalitative studie, som jeg vil vende tilbage til flere gange i bogen, viste, at den måde, hvorpå organisationerne opfattede og anvendte viden, varierede i og med deres opfattelse af, hvordan man hjælper. Det vil sige, at deres anvendelse af vi-

den afhang af den konkrete form for hjælp, organisationen havde udviklet. I den ene organisation blev hjælpen formet omkring antagelser om *normstyring*, i den anden omkring antagelser om *selvstyring*. Jeg vil komme nærmere ind på disse hjælpeformer i Del II. Indtil videre er pointen, at viden, herunder teorier, opfattes og anvendes forskelligt, afhængigt af det system, der iagttager. Det betyder også, at hvad der er relevant viden for et system, ikke nødvendigvis er det for et andet. *Systemer iagttager teori og viden forskelligt og anvender viden på forskellig måde*. Hvis man kan sætte begreb på dette, har man måske et afsæt for at begribe dels problematikken vedrørende forholdet mellem teori og praksis, dels hvordan dette er en *social* problematik.

ET SYSTEMPERSPEKTIV

Luhmanns sociologi baserer sig på en antagelse om, at der findes *sociale systemer*, der reproducerer sig selv, dvs. de gør det *selvreferentielt* og på basis af *kommunikation*, og som har "evne til at frembringe relationer til sig selv og til at skelne disse relationer fra relationer til deres omverden" (Luhmann 2000:49,98).⁵ Jeg vil uddybe den antagelse, dels fordi den er formuleret abstrakt, dels fordi den udtrykker en grundlæggende ontologisk og epistemologisk antagelse i Luhmanns teori, dvs. en grundlæggende antagelse om, hvordan virkeligheden er og kan erkendes. Derfor har den også betydning for forståelsen af viden, for hvordan viden kan anvendes, og for hvordan videnskabelige teorier kan være konstruktive og fungere som refleksionsteori for en given praksis.

Luhmann skelner mellem *sociale systemer* og alle andre former for systemer, f.eks. tekniske systemer ("maskiner") og biologiske systemer ("organismer") (Luhmann 2000:37). Sociale systemer er noget særegent, og det særegne består i, at deres grundelementer består af kommunikation. Sociale systemer er altså kommunikationssystemer, der reproducerer sig selv via kommunikation. Man kan også sige, at det forhold, at kommunikation er muligt, er forudsætningen for, at noget

er socialt. I sociologien har man traditionelt lagt mere vægt på handling og handlingskoordinering som en forudsætning for det sociale, men Luhmanns antagelse er, at fandtes der ikke kommunikation, kunne handlingskoordinering slet ikke finde sted. Derfor skelner han analytisk mellem kommunikation og handling og gør kommunikation til samfundets grundelement.⁶ Luhmann skelner også mellem sociale systemer og psykiske systemer. Hans antagelse er, at psykiske systemers grundelementer er tanker og følelser og ikke kommunikation. På den måde fremtræder sociale systemer som kommunikationssystemer, der adskiller sig fra, dvs. ikke er *det samme* som, individers handlinger, tanker og følelser.

Ovenstående analytiske afgrænsning foretager Luhmann for at understrege dels individets *frihed* (til at handle, tænke og føle), dels at sociale forhold er forbundet med et ordensproblem. Det er ikke givet, at sociale systemer forstår eller kan gennemskue individer. Det er heller ikke givet, at handlingskoordinering og socialitet er muligt, fordi individer kan tænke, føle og handle på forskellig vis. Hans pointe er, at handlingskoordinering og dannelsen af sociale systemer er muligt via kommunikation. Kommunikation er således forudsætningen for det sociale, herunder det, vi i daglig tale kalder f.eks. sociale relationer, netværk, samarbejde, social organisering og koordinering.⁷

Ordensproblemet relaterer sig ikke kun til enkeltindviders tanker, følelse og handlinger, men også til forholdet mellem systemer. At noget er selvreferentielt betyder, at det refererer til sig selv, og når sociale systemer ses som selvreferentielle, så betyder det, at på det grundlæggende niveau, der handler om systemets identitet og fortsatte reproduktion, er det systemet selv, og ikke omverdenen, der danner og reproducerer systemet. Luhmann siger, at sociale systemer er *autopoietiske*, hvilket betyder selvskabende.⁸ Dette skal forstås på den måde, at når systemer skaber sig selv, så gør de det ved at foretage en skelnen mellem sig selv og omverdenen, og ud fra denne skelnen kommer de til syne for sig selv og danner sig selv som et system. Det er det, der jf. ovenstående menes med, at systemer

har "evne til at frembringe relationer til sig selv og til at skelne disse relationer fra relationer til deres omverden". Sociale systemer *anvender* dermed en skelnen mellem system/omverden og konstruerer dermed sig selv, en egen identitet og en særlig omverden. Denne skelnen mellem system/omverden skal ikke forstås fysisk. Det er en særlig *meningshorisont*.

Ovenstående skal forstås radikalt. Det, der er omverden *for* et system, er systemets selvfremlagte konstruktion og er dermed ikke *det samme som* systemer i omverdenen. Systemer i omverdenen kan kommunikere, f.eks. om en særlig form for viden, men denne kommunikation overføres ikke til øvrige systemer. Øvrige systemer kan anvende kommunikation fremlagt af systemer i omverdenen, men de gør det altid ud fra sig selv og egen meningshorisont. Denne grundlæggende forskel mellem et system og systemer i omverdenen betyder også, at et enkelt socialt system aldrig fuldkommen kan blive *ligesom* et andet system. Dette forhold betegner Luhmann som *kompleksitet*, og det gælder både for forholdet mellem sociale og psykiske systemer og for forholdet mellem et socialt system og systemer i omverdenen. Psykiske systemer er mere komplekse end sociale systemer, og omverdenen af systemer er mere kompleks end det enkelte sociale system. For forholdet mellem sociale systemer betyder det, at samarbejde, social organisering, handlingskoordinering m.v. ikke er givet, fordi sociale systemer iagttager sig selv og omverdenen forskelligt.

Kompleksitetsforholdet mellem sociale systemer og mellem sociale og psykiske systemer har betydning for samfundets integrationsmuligheder og -problemer. Det kan ikke fjernes, og derfor er fuldkommen orden – *enshed* – ikke muligt. Samfundet er kun muligt gennem *ordnet* eller *organiseret kompleksitet*. Ud fra dette kan man i allerbredeste forstand se problemet vedrørende forholdet mellem teori og praksis som et problem vedrørende integration mellem forskellige meningshorisonter. På den ene side er der tale om et kompleksitetsforhold, der kan relateres til en grundlæggende forskel mellem f.eks. videnskabssystemet og øvrige systemer. På den anden side er der tale om et kompleksitetsforhold, som kan organiseres på

forskellig vis, og som, afhængigt af hvordan det sker, giver bestemte problemer og muligheder for integration mellem teori og praksis. Man kan forestille sig, at forholdet mellem teori og praksis skal opløses ved, at videnskabssystemet og øvrige systemer i højere grad kommer til at *ligne* hinanden i måden, man opererer på. Eller man kan, som jeg vil foreslå, forestille sig, at systemer er i stand til at formulere en ny relation mellem teori og praksis, som gør det muligt – ikke at gøre det samme – men at anvende hinandens kommunikationer på en ny måde. Det er i den betydning, at jeg taler om integration mellem teori og praksis.

KOMMUNIKATION

Det kan være svært at forestille sig, hvordan integration er muligt, når sociale systemer betragtes som selvreferentielle. Luhmanns teori betoner samfundets integrationsproblemer. Samtidig er det netop kommunikation, der udgør samfundets integrationsmulighed.

Kommunikation er ifølge Luhmann en treleddet proces, som forudsætter *information, meddelelse og forståelse* og mindst to personer (Luhmann 2000:183). Information, meddelelse og forståelse skal ses som selektioner, dvs. en udvælgelse og udelukkelse af muligheder, som kommunikationsdeltagere foretager, og som finder sted i kommunikationen. Information udtrykker det forhold, at kommunikation altid forudsætter, at den ene part vælger noget (som information) frem for noget andet. Noget siges, og dermed udelades noget andet, som også kunne være sagt. Meddelelse udtrykker det forhold, at kommunikation altid forudsætter en meddelelsesform, f.eks. verbalt, skriftligt eller kropsligt. Endelig udtrykker forståelse, at kommunikation forudsætter, at det meddelte på en eller anden måde forstås af en anden part. Forståelse er det, der muliggør fortsat kommunikation. *Socialrådgiveren rynker panden. Kvinden siger: Jeg har det ikke så godt for tiden, men i morgen ringer jeg til lægen. O.k., siger socialrådgiveren.* Forståelsen består i, at parterne forstår hinanden, men forudsætter ikke, at par-

terne har den *samme* forståelse, er enige eller tænker og føler ens om det kommunikerede, f.eks. hvad det vil sige, at kvinden ikke har det så godt. Ligeledes er der heller ikke nogen nødvendig overensstemmelse mellem forståelse og virkningerne af denne forståelse, f.eks. om forståelsen får virkninger i forhold til personers handlinger. *Socialrådgiveren kan ignorere kvindens information om sin tilstand, og kvinden kan undlade at ringe.* For at understrege dette, skelner Luhmann mellem tilslutning/afvisning. Tilslutning drejer sig netop om, hvorvidt der sluttes op om kommunikationen, således at den bliver styrende for handling.

Ud fra Luhmanns kommunikationsteori er vellykket eller succesfuld kommunikation alene ensbetydende med, at kommunikation overhovedet er mulig, også selvom det indebærer det, vi kalder misforståelser, uenigheder eller konflikter. Det skyldes bl.a., at Luhmann betoner ordensproblemet og måske endda også en forestilling om, at et samfund præget af kompleksitet må kunne rumme forskelle, uenigheder og konflikter; vi kan forstå hinanden, men kan ikke nødvendigvis være enige eller ens og må netop derfor finde måder, hvorpå vi kan være i samfund med hinanden på trods af forskelle. Omvendt er det min formodning, at et samfund præget af kompleksitet også er afhængigt af, om kommunikation i de fleste tilfælde bekræftes i handling som indikationer på, at noget er forstået; at der ud over forståelsen som succeskriterium også er et succeskriterium knyttet til bekræftbarhed i handling, dvs. at kommunikation ser ud til at vinde genklang i omverdenen. Selvom systemer ikke med sikkerhed kan vide, om omverdenen forstår, må de løbende forsøge at forholde sig til omverdenens kommunikationer og bruge disse som indikationer på tilslutning. Denne gensidige anvendelse, hvor systemer iagttager omverdenens kommunikationer, kalder Luhmann for *fremmedreference*. Det er på det niveau, at systemer danner relationer til omverdenen. Disse relationer kan have forskellig karakter fra det forhold, at systemer blot iagttager hinandens kommunikationer, til det forhold, at systemer tager højde for hinandens kommunikationer, når de selv træffer beslutninger. Man

kan tale om grader af *interdependens*, som betyder gensidig afhængighed, og tilfælde af *strukturel kobling*, når systemer tager højde for og *anvender* hinandens kommunikationer på en måde, hvor det får betydning for det enkelte systems selv-referentielle reproduktion.⁹ Strukturelle koblinger øger også sandsynligheden for bekræftbarhed, dvs. at det enkelte system kan iagttage indikationer på, at dets kommunikationer vinder genklang i omverdenen. Der er altså en dobbelthed, som til en vis grad underbetones i Luhmanns teori; sociale systemer reproducerer sig selv selvreferentielt, *men* for at systemer kan fortsætte som systemer i *samfundet*, må de inddrage omverdens kommunikationer og bruge dem som grundlag for egen reproduktion. I mere almindelige termer kan man sige, at systemer *både* er uafhængige og afhængige af omverdenen.

Min antagelse er, at dette forhold mellem systemer også gælder for forholdet mellem videnskabssystemet og øvrige systemer. Videnskabssystemet og øvrige systemer kan iagttage hinandens kommunikationer, tage højde for dem og anvende dem som element i egen reproduktion. Organiseringen af forholdet mellem teori og praksis, herunder måden, hvorpå vi kommunikerer om dette forhold, er afgørende for, om det er muligt. Hvis man tager udgangspunkt i ovenstående kommunikationsforståelse, så sker integration mellem teori og praksis ikke ved, at det, vi opfatter som teori og praksis, gøres mere *ens*, men ved, at der sker en strukturel kobling mellem videnskabssystemet og øvrige systemer, som gør det muligt at begribe og anvende forholdet mellem teori og praksis på en ny måde, der giver mening for begge systemer *på trods af forskellighed*. Denne integrationsmulighed forudsætter imidlertid refleksion.

FUNKTION, YDELSE OG REFLEKSION

Funktion og ydelse er begreber, der drejer sig om systemers forhold til sig selv og omverdenen som helhed og til særlige systemer i omverdenen. Dermed er det begreber, der relaterer sig til systemers grundlæggende operationsmåde; det forhold,

at systemer selvreferentielt *anvender* en skelnen mellem system/omverden og ad den vej konstruerer sig selv, en egen identitet og en særlig omverden som en særlig *meningshorisont* (jf. side 19). Funktion og ydelse er imidlertid noget andet end selve system/omverden-distinktionen; begreberne betegner tilsammen en særlig orienteringsmåde, som systemer kan udvikle i form af en særlig *problemhorisont*, som retter sig mod at håndtere ikke alle, men bestemte problemer og på den måde udstyrer systemet med en særlig identitet (Luhmann 1997:757, 2000:92). Har et system udviklet en særlig måde at iagttage sig selv og omverdenen, som adskiller det fra andre systemer i omverdenen (funktion), og som gør det muligt for systemet selv og for andre at iagttage det som et system, der har en særlig funktion knyttet til en særlig horisont af problemer (ydelse)? Svaret på dette spørgsmål er principielt åbent. Det er ikke givet, at systemer er i stand til at iagttage og beskrive sig selv på denne måde, dvs. gennem en særlig funktionsbestemmelse og en særlig problemhorisont, men hvis det er tilfældet, kan man tale om, at systemer har udviklet en særlig *funktionsorientering* (Luhmann 2000:94).

Udviklingen af en særlig funktionsorientering og en særlig problemhorisont forudsætter *basal selvreference*, dvs. at et system kan skelne mellem sig selv og omverdenen og gøre denne skelnen til grundlag for sin egen selvdannelse og *refleksivitet*, dvs. at det kan iagttage sig selv processuelt som et system med en særlig historisk udviklet problemhorisont. *Refleksion* drejer sig om en særlig måde, hvorpå systemer kan forholde sig til sig selv. Det er en særlig problemorienteret iagttagelse, hvor kriterierne for egen måde at fungere på gøres til genstand for iagttagelse, dvs. selviagttagelse (jf. Hagen 2006, Luhmann 1982:238ff., 1997:757). Man kan sige, at refleksion forudsætter en overskridelse af systemets umiddelbare problemhorisont; at systemet så at sige kaster et kritisk blik på sig selv og sit eget grundlag og ad den vej dels forstærker sin identitet, dels bliver i stand til at udvikle sig selv. For at kunne gøre dette må et system have udviklet kommunikationer, der gør en sådan overskridelse mulig, dvs. der må være kommunikationsformer, der

initierer en refleksion over forholdet mellem systemet og omverdenen, og som ikke blot udgår fra systemets umiddelbare selvreferentielle reproduktion. Ellers ville der jo blot være tale om basal selvreference. Luhmann siger, at refleksion ikke er en nødvendighed, men blot en måde, hvorpå systemer kan forholde sig til sig selv og deres forhold til omverdenen. Omvendt kan man sige, at hvis systemer aldrig formår at praktisere refleksion, kan de heller ikke fortsætte med at udvikle en mere præcis iagttagelse af sig selv og deres forhold til omverdenen. De kan ikke forandre sig og kan dermed ikke korrigere deres egen måde at fungere på i verden. Derfor er det måske mere passende at sige, at refleksion *både* er en måde, hvorpå systemer kan forholde sig til sig selv og deres forhold til omverdenen, *og* en nødvendighed, for så vidt systemer skal kunne overleve. Hvis det så yderligere gælder, at refleksion ikke blot kan udgå fra systemets umiddelbare selvreferentielle reproduktion, men må overskride den, så må refleksion altid være forbundet med inddragelsen af, at *noget kunne være anderledes*. Dette forudsætter viden om, at der er systemer i omverdenen, der anskuer virkeligheden på en anden måde, for ellers ville der vel ikke være en grund til refleksion? Set i det perspektiv forudsætter refleksion strukturel kobling og omvendt. Refleksion er også forbundet med muligheden for integration. Endelig er refleksion forbundet med muligheden for (selv)forandring. Dermed forudsætter ændrede opfattelser af forholdet mellem teori og praksis refleksion.

REFLEKSIONSTEORI

Det teoretiske perspektiv kan bruges til at forstå, hvordan forskellige opfattelser og anvendelser af viden er mulige. Det kan også forklare, hvordan det er muligt, at viden for et system ikke nødvendigvis er viden for et andet. Heri ligger ikke en definition af, *hvad* viden er, blot en antagelse om, at viden anvendes og vurderes forskelligt, fordi der findes sociale systemer, der har udviklet forskellige problemhorisonter. Forskellen mellem videnskabssystemets og omverdenens syn på vi-

den kan forklares med, at videnskabens problemhorisont drejer sig om at skelne mellem det sande og det falske, og at det adskiller sig fra andre systemers problemhorisont. Det teoretiske perspektiv gør det imidlertid også muligt at forestille sig, at integration mellem videnskabelig teori som en særlig form for viden udviklet i videnskabssystemet og omverdenens vidensformer er mulig. Nøglen til dette er refleksion. I første omgang som iagttagelsen af egne kriterier for, hvad der gælder som viden ud fra indsigten i, at viden kan opfattes anderledes. I anden omgang ved at opfinde et sprog for forskellen mellem videnskabens viden og omverdenens vidensformer, som muliggør strukturelle koblinger. Jeg forestiller mig, at sidstnævnte forudsætter, at man har et begreb, der gør refleksion over forholdet mellem *sandhed* og *anvendelighed* mulig. Et bud kan være begrebet *videnskabelig refleksionsteori*.

Refleksionsteori er et uudforsket begreb, men Hagen giver et bud på, hvordan det kan forstås. Han skelner mellem videnskabelig teori og refleksionsteori. Videnskabelig teori kan sige noget om, hvordan virkeligheden er beskaffen, hvorimod en refleksionsteori kan give retning til handling og forandring. Han siger, at refleksionsteori er "praksisvejledende", dvs. anvendelig, og definerer refleksionsteori som teori "om systemet, i systemet, for systemet" for at understrege, at en refleksionsteori både synliggør, opstår i og er anvendelig for det system, den omhandler (Hagen 2006:178). Det betyder, at en refleksionsteori altid er bundet til et bestemt systemperspektiv eller en bestemt problemhorisont. En refleksionsteori for videnskabssystemet er ikke det samme som en refleksionsteori for socialt arbejde, og sidstnævnte er heller ikke nødvendigvis relevant for f.eks. sygepleje, undervisning eller fysioterapi. Man kan også sagtens forestille sig forskellige refleksionsteorier for socialt arbejde. I den forstand er begrebet refleksionsteori et abstrakt, men 'kontekstfølsomt' begreb, som kan tage højde for, at f.eks. socialt arbejde udføres i mange forskellige kontekster (Lorentz 1994). Hagen siger desuden, at refleksionsteori styrker "systemets evne til å forholde seg som system i en omverden" (Hagen 2006:180) og er orienteret mod varia-

ble eller forhold, som er vigtige for systemet, og som systemet kan påvirke. Han antager derfor, at refleksionsteori er teori om relationen mellem systemet og omverdenen, og hvordan denne relation kan opretholdes eller forandres. Det vil sige, at refleksionsteorier rummer antagelser om systemers relationer til andre systemer, aktører, handlinger, valg, motiver, interesser osv. Disse antagelser, siger han, kredser omkring *forståelse* og *forklaring*. Tanken er, at et system, der beskæftiger sig med praktiske problemer og ønsker at gøre noget ved dem, dels må forstå sig selv og sin egen forståelse af virkeligheden, dels må forklare sin forståelse. Sociale systemer producerer bestemte forståelser og forklaringer, som tilsammen danner særlige virkelighedsbilleder. På denne måde dannes en model af systemet, i systemet og for systemet, som er udgangspunktet for dels at kunne vælge mellem, hvad der er relevant/irrelevant, dels for at kunne forstå forskellen mellem egen og andres forståelser og reaktioner, således at systemet i sidste ende kan forbedre sin evne til kommunikation og dermed koordination af handling (Hagen 2006:180-181). *En refleksionsteori handler således om systemets problemhorisont og de forståelser og forklaringer, der anses som virkningsfulde i og for systemet.* Hagen taler ikke om praksisteori eller praksisviden, men jeg vil mene, at det giver mening at kalde refleksionsteori for praksisteori i betydningen et særligt sæt af antagelser om virkeligheden, der produceres om systemet, i systemet og for systemet. Men hvis udgangspunktet for at udvikle en refleksionsteori er at tage udgangspunkt i systemets egen problemhorisont, forståelser og forklaringer, hvordan kan refleksionsteori så samtidig give retning til refleksion og forandring? Er en synliggørelse af systemets egne antagelser i sig selv tilstrækkeligt til at initiere refleksion? Eller sagt med andre ord: Hvordan undgås ren basal selvreference? Hagen siger, at et mindstekrav til teori er, at der er tale om rimelig konsistente og gennemtænke formuleringer, men kan man altid regne med, at systemer råder over et sådant sprog? Hvad hvis systemers refleksionsteorier blot er mere eller mindre løsrevne antagelser om, hvordan virkeligheden er?

Min antagelse er, at man i udgangspunktet må skelne mel-

lem ikke blot videnskabelig teori og refleksionsteori, men mellem videnskabssystemets refleksionsteorier og øvrige samfundssystemers refleksionsteorier. Videnskabssystemets refleksionsteori er videnskabsteori, dvs. videnskabens egne teorier om, hvordan man skal forholde sig til forskellen mellem *sandt* og *falsk*, hvordan man *forstår* og *forklarer* virkeligheden, samt hvilken betydning det har for videnskabssystemet og dets forhold til omverdenen. Det er videnskabens praksisteori, og den adskiller sig fra øvrige samfundssystemers refleksionsteorier, f.eks. drejer det politiske systems refleksionsteori sig ikke om forholdet mellem sandt og falsk, men om hvordan man tilegner sig *magt*. Ved at foretage denne skelnen får man en præcis forklaring på, hvorfor det kan være vanskeligt at skabe integration mellem videnskabelig teori og praksis, og man kan se, at integration kræver en overskridelse af den basale selvreference. Min antagelse er desuden, at denne overskridelse kommer til udtryk og kan indfanges, hvis man bruger begrebet *videnskabelig refleksionsteori*. Videnskabelig refleksionsteori udelukker ikke, men er ikke det samme som, videnskabssystemets refleksionsteori. I stedet betegner det en særlig form for teoriudvikling, der kan muliggøre integration mellem teori og praksis. Det, der kendetegner en videnskabelig refleksionsteori, er, at det er en teori om og for systemer, der iagttager virkeligheden gennem forskellen mellem *sandhed* og *anvendelighed*.

Når jeg taler om udviklingen af en *sociologisk* refleksionsteori for socialt arbejde, så er det netop i den forstand. En sociologisk refleksionsteori tager udgangspunkt i systemers problemhorisont og de forståelser og forklaringer, der anses som virkningsfulde i og for systemet, men forsøger samtidig at relatere dem til en sociologisk begrebsverden. Ikke blot for abstraktionens skyld, men fordi det tænkes at kunne styrke *både* sociologiens *og* omverdenens forståelse og forklaring af sig selv som systemer, der står i et forhold til en omverden. En sociologisk refleksionsteori for f.eks. socialt arbejde repræsenterer således ikke kun en afspejling af socialt arbejdes refleksionsteori *eller* en afspejling af eksisterende videnskabelige begreber. Den repræsenterer i stedet en iagttagelse af relationen

herimellem med det formål at tilbyde et *alternativt* eller *nyt* perspektiv. I en mere generel forstand er det en teori, der gør refleksion over forholdet *mellem* refleksionsteorier mulig. På den måde er videnskabelig refleksionsteori teori for *samfundet* i den betydning, at den søger at tilvejebringe refleksion, der kan forbedre relationer mellem systemer.

I metodologiske termer kan man umiddelbart betegne dette fokus på den gensidige relation mellem teori og omverden som *abduktion*. Men begrebet abduktion er alligevel ikke helt tilstrækkeligt til at forklare, hvad den sociologiske refleksionsteori gør. Den forholder sig nemlig også til forholdet mellem *videnskabelighed* og *anvendelighed* og repræsenterer et konkret bud på, hvordan integration af teori, forskning og socialt arbejdes praksis kan komme i stand. Endelig forsøger den at vise, at en sådan integration kan bidrage til, *at nye horisonter for det sociale arbejde kommer til syne*. Hvordan sker dette konkret? Den sociologiske refleksionsteori dannes gennem samtlige bogens kapitler. Hvert kapitel beskæftiger sig med en særlig problemstilling relateret til socialt arbejdes praktiske og refleksionsteoretiske problemhorisont, og der gives empiriske eksempler på denne problemstilling. Den refleksionsteoretiske problemhorisont reflekteres og begrebsliggøres i lyset af Niklas Luhmanns sociologiske teori, men denne gøres også til genstand for diskussion: Teoriens perspektiver udfordres, blandt andet af de praktiske problemstillinger. På den måde dannes der fortløbende et grundrids til en sociologisk refleksionsteori for socialt arbejde, der sigter mod at styrke det sociale arbejdes evne til forståelse, forklaring og problemløsning og potentielt også teoriens. Efter hvert kapitel opsummeres de centrale begreber og perspektiver i den sociologiske refleksionsteori, og herefter omsættes begreber og perspektiver til refleksionsspørgsmål, der kan anvendes af praktikere og forskere til videre udforskning af og refleksion over det sociale arbejdes praksis.